

Stanisław JACZYŃSKI * (University of Siedlce, Poland)

The fate of Polish officers imprisoned in the NKVD prisoner-of-war camp Kozelsk “2” in the light of the account of Lieutenant Paweł Delalicz de Laval

<https://doi.org/10.34739/his.2025.14.24>

Abstract: *The document presents the conditions in which Polish officers captured by the NKVD in the summer of 1940 from internment camps in Lithuania were held in the prisoner-of-war camp in Kozelsk. The author included in his account his own impressions and observations regarding everyday life in the camp, as well as the Soviet personnel.*

Key words: Polish Army Officers, State Police Officers, Kozelsk Prisoner-of-War Camp, Bolshevik Camp Authorities, NKVD

Tens of thousands of Polish soldiers sought refuge from the defeat of 1939 in neutral countries. The main wave of soldiers headed for Hungary and Romania, but also for Lithuania. The total number of soldiers who passed through Lithuania ranges between 14,000 and 15,000, including about 2,500 officers. Accepting several thousand soldiers was a big problem for the small Lithuanian state. However, the Lithuanian side put a lot of effort and goodwill into creating good conditions for the internees. The Lithuanian authorities chose mainly spa or summer resort towns as camps for the internees. However, these were not adapted to winter conditions. One of the camps was established in Kalwaria (Suwałki). From the first days of internment, large-scale collective and individual escapes were organized in almost all camps. At the beginning of November 1939, the Lithuanian side made efforts to transfer internees from Polish territories occupied by the USSR and Germany to those countries. In the spring of 1940, due to a decrease in the number of internees, the number of camps was reduced. The occupation of Lithuania by the Red Army also meant a change in the situation of Polish internees there. Control over the internment camps was taken over from the Lithuanians by NKVD officers. Escapes from the camps began, which led to increased security measures. Even before the formal annexation of Lithuania, on July 6, 1940, the People's Commissar of Internal Affairs of the USSR, Lavrentiy Beria, signed Order No. 00806 *On the transfer of military*

* Corresponding Author. <https://orcid.org/0000-0002-9953-3397>. stanislaw.jaczynski@uws.edu.pl

personnel and police officers of the former Polish state interned in Lithuania to the prisoner-of-war camps of the NKVD of the USSR.¹ The internees were transported from four Lithuanian camps: in Kalwaria, Wilkomierz, Fort 5 in Kaunas, and Wilkawyszek. A total of 2,353 internees, including 925 officers and policemen from the camp in Kalwaria, were sent to the Kozelsk camp (known as Kozelsk “2”). The commander of the Kozelsk camp received instructions from the Prisoner of War Administration not to use the term “prisoner of war” in relation to the newly arrived Poles, but rather “internee.” In reality, however, the so-called internees were treated by the Soviet authorities as prisoners of war, albeit with limited rights, which was a clear violation of international conventions concerning persons of this category.

The published document comes from a collection called the Katyn Collection (reference number: KOL. 12) stored at the Polish Institute and Sikorski Museum in London. The Collection contains accounts written by Polish prisoners of war following an order issued by General Władysław Anders on December 21, 1942, i.e. after the Polish Army had already left the territory of the Soviet Union. The accounts were collected and compiled by the Historical Department established at the army headquarters. The accounts contained information about Soviet prisoner-of-war camps, the living conditions of prisoners, the attitude of the Bolshevik camp authorities towards them, interrogations, political indoctrination, etc. The published account is a four-page typescript entitled: *The Polish Army Internment Camp in Kozelsk, Smolensk Region* written by Lt. Paweł Delalicz de Laval. The document is an important source for learning about the circumstances surrounding the detention of Polish officers seized by the NKVD from internment camps in Lithuania in the prisoner-of-war camp in Kozelsk, which was deserted after the April-May extermination of Polish officers. The undeniable value of the published document lies in the author's impressions and observations of camp life, both his own and that of his fellow sufferers, as well as that of the Soviet personnel. Importantly, the published document is a “living” account, written shortly after the author's release from the NKVD prisoner-of-war camps.

The author of the published account, cavalry reserve lieutenant Paweł Delalicz de Laval, was born in 1911 in St. Petersburg. He graduated from Stefan Batory University in Vilnius and obtained a master's degree in philosophy in the field of history. In 1931, he graduated from the Cavalry Reserve Officer Cadet School in Grudziądz, and two years later he was appointed to the rank of second lieutenant in the reserve.² In 1937–1939, he was a history teacher at the Jesuit Gymnasium in Vilnius and commander of the Military Training Program. In September 1939, as a reserve officer, he was mobilized and assigned to the Reserve Center of the Vilnius

¹ See Materski, 2001: 55-56.

² CAW WBH, sygn. II.56.3528.

Cavalry Brigade as a platoon commander in the 2nd Infantry Squadron. He took part in the defense of Vilnius. On September 20, 1939, together with most of the soldiers, he crossed the Lithuanian border and was interned in a camp in Kalwaria Suwalska, Lithuania. He belonged to the Marianum Knights' Circle, which was formed among the internees in Kalwaria. After the Red Army occupied Lithuania, the Polish soldiers interned there were taken over by the NKVD and transported to the Kozelsk camp, known as Kozelsk "2," where they were held for almost a year. After the outbreak of the German-Soviet war, they were transported to the camp in Gрязovets near Vologda, where nearly 400 prisoners from the camps in Kozelsk, Starobelsk, and Ostashkov were held. The end of the author's and his fellow sufferers' captivity came only after the signing of the Polish-Soviet military agreement on August 14, 1941. Lieutenant P. Delalicz de Laval joined the Polish Army organized in the Soviet Union by General Władysław Anders. He was assigned to the Historical Department of the Polish Army, and then to the Archives and Museum of the 2nd Polish Corps in Italy. He took part in the fighting on the Italian front in 1944-1945. After the war, in 1948, he returned to Poland. He died in Warsaw in 1983.

When preparing the text for printing, the style of the original was not altered, only the spelling and punctuation were modernized, and obvious typographical and grammatical errors were corrected. In the footnotes, I corrected the incorrect names of the Soviet camp command. Where possible, I provided relevant information about Polish officers. Any factual errors that were noticed were corrected in the footnotes.

The Polish Army Internment Camp in Kozelsk, Smolensk Region. The Katyn Collection (reference number: KOL. 12) stored at the Polish Institute and Sikorski Museum in London

I.N. [1483-1484 – Lublin]

Obóz internowanych Wojska Polskiego w Kozelsku ziemi smoleńskiej.³

W dniu 13 lipca 1940 r. przybył do stacji kolejowej Kozelsk ziemi smoleńskiej transport oficerów Wojska Polskiego internowanych dotychczas przez władze litewskie w Kalwarii Suwalskiej. Wskutek zmian politycznych i dokonanego tam przewrotu komunistycznego władze NKWD jeszcze przed oficjalnym utworzeniem się Związkowej Republiki Radzieckiej, rozpoczęły tam swe urzędowanie i jednym z jego przejawów stało się właśnie przesuwanie obozów internowanych Wojska Polskiego do centralnych okręgów Związku [Radzieckiego – S.J.].

Do końca sierpnia 1940 r. w rozmaitych odstępach czasu przychodziły dalsze transporty – przeważnie funkcjonariuszy Policji Państwowej, przybyły także grupy podchorążych, podoficerów, przede wszystkim żandarmerii i cywilnych (ci ostatni internowani na Łotwie), poza oficerami z Kalwarii przybyła jeszcze grupa oficerów internowanych na Łotwie;⁴ poza tym w ciągu okresu jesienno-zimowego przybyło kilku oficerów z obozów jenieckich, lub też z więzień moskiewskich. W tym samym też okresie nastąpiło ostateczne rozdzielenie przybyłych w ten sposób, iż na miejscu pozostali wszyscy prawie oficerowie, funkcjonariusze Policji Państwowej, pewna ilość podoficerów oraz cywilni, natomiast podchorążowie i znaczna większość podoficerów oraz bardzo nielicznych szeregowych zostali przeniesieni do obozu w Pawliszczew Borze, jeżeli chodzi o oficerów to były sporadyczne wypadki wywożenia w pierwszych tygodniach oficerów Oddziału II [Sztabu Głównego WP – S.J.] i wyższych oficerów Policji Państwowej, poza tym już w pierwszych dniach zostali wywiezieni ppłk Jerzy Dąmbrowski⁵ i płk dypl. Janusz Gaładyk,⁶ a w połowie października gen. Przeździeckiego z kilkunastoma oficerami⁷, których dobór robił wrażenie raczej przypadkowe – biorąc pod uwagę powyższe można określić stan ilościowy obozu od października 1940 r. do kwietnia 1941 r., oraz w maju odeszły dwa transporty funkcjonariuszów Policji Państwowej

³ The author of the account used the term “internment camp.” In reality, it was a camp for Polish prisoners of war.

⁴ 97 officers were transported from Latvia to Kozelsk. See Głowacki, 1992: 45-50.

⁵ According to Tomasz Strzembosz’s (1996:132-135) findings, Lieutenant Colonel Jerzy Dąmbrowski was imprisoned in the NKVD district prison in Minsk, where he was murdered after a harsh interrogation and torture.

⁶ Colonel Janusz Gaładyk was imprisoned in the NKVD central prison in Lubyanka, Moscow. After a lengthy investigation, the Military Tribunal of the Moscow Military District sentenced him to death, which on August 12, 1941, the Supreme Court of the USSR commuted to 10 years in a correctional labor camp. After his release, he joined the Polish Army in the USSR, and later the 2nd Polish Corps. After the war, he returned to Poland; See Komogorow & Gajowniczek, 2001: 971ff.

⁷ Together with General Waław Przeździecki, 21 officers of various ranks were deported and imprisoned in the NKVD prison in Butyrka, Moscow. They were subjected to intensive interrogation during which they were persuaded to participate in the creation of a Polish division within the Red Army. For more information, see: Jaczyński, 2007, 2011; See also Przeździecki, 1943.

i podoficerów na roboty, a 29 czerwca wszyscy oficerowie oraz pozostali, jak i dowiezieni w międzyczasie z Pawliszczewa Boru, uznani za niezdolnych do pracy, podoficerowie i policjanci zostali przeniesieni do obozu NKWD w Griazowcu k/Wołody.

Internowani rozmieszczeni byli w budynkach poklasztornych, które ongiś należały do monasteru cudownej Matki Boskiej Kozielskiej; w jednym z tych budynków, w którym urządzono skład żywnościowy, znajdowały się nawet bardzo dobrze zachowane malowane olejno na ścianach dwa wizerunki cudownych obrazów Matki Boskiej, po lewej stronie Matki Boskiej Kozielskiej, po prawej Żyrowickiej. W chwili przybycia zarówno domy, przeznaczone na mieszkania, a zaopatrzone w dwu lub trzypiętrowe prycze, jak i przylegający do nich teren były w stanie kompletnego zaniedbania, jednak w czasie prawie rocznego pobytu w obozie internowani zdolali go uporządkować o tyle, że i wnętrza sal oraz pokoi i wszystkie drogi przybrały wyraz przyjemny dla oka. Zostały też wyrównane i umocniono trzy boiska dla piłki siatkowej, jak i plac do gry tzw. „gorodki”.⁸ Wielu internowanych wykazało prawdziwe uzdolnienia w wyrobie najniezbędniejszych przedmiotów, a rzeczy o charakterze pamiątkowym /pudełka do tytoniu, szachy ppor. Tadeusz Zieliński, miniatury w drzewie por. Edward Pio Replonge /, były częstokroć arcydziełami. O wszelkie narzędzia i materiały było bardzo trudno, gdyż władze obozowe, jakkolwiek zorganizowały pracownię stolarską, dawały jej przede wszystkim prace, przeznaczone na użytek miejscowych władz NKWD. Pracowali tam głównie policjanci i podoficerowie oraz kilku oficerów. W zasadzie oficerowie byli wolni od prac, z wyjątkiem tych, które dotyczyły ich bezpośredniego wyżywienia i przestrzegania w obrębie pomieszczeń. Pojmowanie czystości było względne i jakkolwiek łaznia obozowa była dosyć regularna w budynkach było dość trudno utrzymać porządek ze względu na wielkie natłoczenie i stąd uporczywa walka z pluskwami nie ustawała prawie nigdy.

Wyżywienie stanowiło: zupa na śniadanie, zupa i kasza na obiad, wieczorem wrzątek, do którego dawano herbatę na pewien okres z góry; chleba 800 gram, niekiedy zupa śniadaniowa zastępowana była wrzątkiem z dodatkiem porcji ryby. Kuchnia obozowa znajdowała się w cerkwi i obsługiwana była przez internowanych, którzy ochotniczo do tej pracy się zgłosili. Wypadek wyznaczenia oficerów do mycia miał miejsce raz jeden / praca ta trwała przez tydzień przed likwidacją obozu / i spowodowany był prawdopodobnie przez oficerów, pozostających w dobrych stosunkach z władzami obozowymi. Jeżeli chodzi o ogół – to poza kolejnym pobieraniem stawy przez dyżurnych poszczególnych jednostek żywnościowych to znaczy dziesiątek, wszyscy z wyjątkiem oficerów sztabowych skrobali kartofle oraz czyścili ryby. Do tych prac poszczególne bloki oficerów dawały wyznaczoną ilość ludzi, wykonujących wspomniane czynności na stan tylko żywionych oficerów.

Życie kulturalno-oświatowe zostało od pierwszej chwili istnienia obozu zupełnie niemal przekreślone, jeśli chodzi o przejawy jakiegokolwiek inicjatywy prywatnej, władze obozowe miały w tym zakresie swój własny program, który realizowały mimo braku bardziej widocznych rezultatów. Już w pierwszych dniach została udostępniona sala tzw. letniego klubu, w której znajdowały się komplety gier w szachy i warcaby, kilka stołów bilardowych oraz scena z ekranem i fortepianem. Na ścianach oczywiście hasła aktualne i cytaty z dzieł Marksa, Engelsa, Lenina i nieodzowne portrety wybitnych przedstawicieli partii, w klubie tym codziennie były nowe gazety tak z okręgu smoleńskiego, jak i o zasięgu ogólnozwiązkowym

⁸ „Gorodki” is a folk sport similar to bowling.

/Prawda, Krasnaja Zwiezda, Izwestija/ i gazety te w dniach następnych dzielone były pomiędzy poszczególne bloki, później – dopiero od września – rozpoczęła także wydawanie książek, biblioteka zaopatrzona wyłącznie prawie w literaturę propagandową z bardzo nielicznym działem beletrystyki, także pod odpowiednim kątem dobranej. Niemal wszystkie egzemplarze były w języku rosyjskim, bardzo mało w innych. W roku 1941 pojawiły się w dość znacznej ilości Numery „Nowych Widnokręgów” miesięcznika literacko-społecznego organu Związku Pisarzy Radzieckich ZSRR pod redakcją Wandy Wasilewskiej.⁹ Miesięcznik ten obrazował z jednej strony nieprawdopodobną nędzę, ucisk i wyzysk jakie istniały w „Polsce wersalskiej”, a z drugiej przedstawiał szczęście i radość życia, jakie nastały na tych samych ziemiach po 17 września 1939 roku. Zabierali tam głos m.in. Wanda Wasilewska, Tadeusz Boy-Żeleński, Jerzy Putrament, Władysław Broniewski, Janina Broniewska, Halina Górska, Adolf Rudnicki i inni. Zbytnie przejawianie faktów czy to z jednego, czy drugiego okresu spowodowało, iż pismo to było przez ogół potraktowane lekceważąco i niektórzy tylko starali się wyzyskiwać pewne dane do argumentacji w dyskusjach. Podobnie było z gazetami codziennymi w języku polskim, wychodzącymi w Mińsku /”Sztandar Wolności”/, Lwowie /”Czerwony Sztandar”/ czy w Wilnie /”Prawda Wileńska”/. Odbłyło się także kilka prelekcji tzw. politruków głównie w związku wybitniejszymi datami radzieckimi, jak rocznica czerwonej armii /23/II/ Międzynarodowy komunistyczny dzień kobiecy /8/III/ itp., poza tym w nieregularnych odstępach odbywały się tzw. przeglądy wydarzeń międzynarodowych. I prelekcje i przeglądy stały na poziomie bardziej niż przeciętnie. Niski poziom umysłowy politruków ujawnił się jeszcze wyraźniej w prowadzonych przez nich rozmowach z poszczególnymi grupkami. Każdy bowiem z nich miał, przydzielony sobie jeden lub parę bloków, które musiał co pewien czas odwiedzać, by przekonywać internowanych o zaletach ustroju tutejszego. Otóż w tego rodzaju rozmowach wykazywali oni kompletny brak znajomości historii i ustroju Polski dawnej i współczesnej lub innych państw zachodnio-europejskich, ale i niedostateczne opanowanie dzieł klasyków marksizmu. Specjalnie wyróżniał się kpt. wojsk NKWD Wawulin,¹⁰ dla którego Dżisna i Druja były największymi miastami obok Warszawy, socjalizm nie różnił się od komunizmu, a Woroszyłow i Budionny roku 1920 ustawicznie się ze sobą mieszały.

Oprócz gazet i prelekcji sala klubowa, przeniesiona zresztą z nastaniem chłódów do sali bloku nr 10 dostarczała możliwości oglądania filmów. Były to przeważnie filmy już nieco dawniejsze o nastawieniu z reguły wybitnie propagandowym, produkcji w przytłaczającej większości sowieckiej. Były jednak filmy nowsze, jak na przykład „Na Dunaju”, będące reportażem z oswobodzenia terenów Bukowiny i Besarabii spod rządów rumuńskich. Nieliczne filmy produkcji obcej zawierały bądź krytykę ustroju poza sowieckiego – oczywiście w rozumieniu cenzorów związkowych /”Światła wielkiego miasta” z Charlie Chaplinem, „Wielki Walc”, „Ich stu i ona jedna” z Denny Durbin, bądź odpowiednio skrócone /”Katarzynka”/. Rzecz charakterystyczna, iż największym powodzeniem cieszyły się właśnie filmy produkcji obcej.

I wreszcie sala klubowa była miejscem, gdzie zezwolono na imprezy wokalne-muzyczne, które były tam jedynym przejawem samodzielnej działalności kulturalnej internowanych. I ta

⁹ From April 1943, “Nowe Widnokręgi” was the official publication of the Union of Polish Patriots, which was established in Moscow. It was published until 1946.

¹⁰ Matvey Isaevich Vaulin, senior political officer of the political department at the Kozelsk camp.

samodzielność zresztą była mocno względna, gdyż cenzura obozowa bardzo skrzętnie analizowała każde słowo byle piosenki. Tym niemniej odbyło się kilka takich programów wokalnno-muzycznych, w których brał udział chór pod dyrekcją ppor. Kwiatkowskiego, orkiestra mandolinistów pod dyrekcją por. Kropiwnickiego, oraz soliści: por. Kurkowski /fortepian/, por. Kropiwnicki /fortepian/, który jeszcze w letnim lokalu klubowym zapoczątkował niedzielne poranki fortepianowe, por. dr Jabłoński i ppor. Głuchowski /skrzypce/, ppor. Pieczora i ppor. Giczewski /śpiew/ oraz chór rewelersów.

Określić stosunek bolszewickich władz obozowych do internowanych wojskowych polskich nie jest rzeczą łatwą. W ogólności poprawny, był on widocznie kierowany wskazówkami władz wyższych. Poprawność ta, krępująca zresztą widocznie niektórych politruków, ujawniła się jednak jedynie przy występowaniu przed frontem poszczególnych bloków. Inaczej przedstawiała się sprawa, gdy chodziło o tzw. doprosy¹¹ przy wydawaniu listów. Przez cały czas bowiem istnienia obozu nie ustawało ciągle wzywianie internowanych do gmachu komendy obozu w celu badań. Od razu w ciągu pierwszych tygodni ze wszystkich, przebywających w obozie została spisana bardzo dokładna ewidencja i następnie wzywano na jej uzupełnianie. Odnosnie większości ograniczono się do pierwszej ewidencji, jednak osobnicy Policji Państwowej, KOP,¹² żandarmeria byli wzywani jeszcze powielekroć; tyczyło to zresztą i innych znanych bądź z antysowieckiego nastawienia, bądź przewidywanych jako kandydaci na denuncjatorów. Na tych ostatnich starano się pozyskać ludzi, których rodziny znajdowały się na terenach okupowanych i których wskutek tego łatwiej było zastraszyć. Na tych też doprosach tok rozmów, był bardzo różny, od obietnic poczynając na groźbach najdalej idących kończąc. Jednak wypadków stosowania przemocy fizycznej zdaje się nie było.

Komendant obozu Kowalów¹³ był prawie zupełnie niewidoczny, najwięcej widoczny był natomiast Demidowicz¹⁴ naczelnik polityczny obozu, ponadto wspomniani już politrucy. Straż obozowa, złożona z kompanii piechoty wojsk NKWD była prawie niewidoczna, gdyż posterunki znajdowały się na zewnątrz murów klasztornych, otaczających bloki. Mniej więcej od listopada wprowadzono sobotnie imienne sprawdzania oraz apele rano i wieczorem, podczas których sprawdzano tylko stan liczbowy danego bloku. Przy tych apelach był zawsze strzelec bolszewicki. Początkowo apele przeprowadzane były we własnym zakresie.

Łącznikiem między władzami obozowymi, a internowanymi miał być starszy obozu wyznaczony z ich grona. Pierwszym był ppłk art. Aleksandrowicz Antoni człowiek starszy i schorowany, który też dlatego pomimo najlepszych chęci nie potrafił nadać wyraźnego piętna całości i zwalczać niepożądanych objawów tak w życiu koleżeńskim, jak i w ustosunkowaniu się do władz bolszewickich. W okresie jego dłuższej choroby zastępował go ppłk sł. st. piech. Szafranowski Zygmunt. Ostatnim był ppłk sł. st. piech. Tadeusz Podwysocki. Starszymi bloków oraz kompanii byli początkowo oficerowie, podoficerowie, lub funkcjonariusze Policji Państwowej wyznaczeni przez starszego obozu spośród znanych mu i starszych stopniem. Jednak już od pierwszych tygodni rozpoczęła się początkowo prawie niedostrzegalna akcja skupiania ludzi o poglądach lewicowych dla obsadzenia nimi z czasem wszystkich funkcji.

¹¹ This is the term used by Polish officers to describe interrogations conducted by NKVD officers.

¹² The Border Protection Corps, a Polish military formation established in 1924 to protect the eastern border.

¹³ The commander of the camp in Kozelsk was Vasily Korolov, a senior lieutenant of state security.

¹⁴ Iosif Demjanowicz, senior instructor of the political department of the Kozel camp.

Wśród oficerów pracujących w kuchni znalazła się grupka /por. Witkowski, ppor. Kukulski, ppor. Królski, ppor. Menar of Lewis/, która wzięła na siebie rolę inicjatorów, do niej też w różnym czasie zaczęły dołączać jednostki, przekonane lekturą, rozmowami z politrukami, bądź też pragnące znaleźć w ten sposób wyjście z beznadziejnej ich zdaniem sytuacji.

Na wiosnę 1941 r. poza ścisłym obrębem obozu została uruchomiona w Gmachu Komendantury biblioteka w języku polskim, która jednak rychło okazała się zamaskowanym miejscem spotkań komunistów obozu z przedstawicielami NKWD; po 1 maja nastąpiło wreszcie dojście do „władzy”: zmiana starszych bloków, obsługi kina i łaźni oraz prawie wszystkich starszych kompanii wywołało to wewnętrzny znaczny ferment, wzmogło zadrażnienia i nieporozumienia, ale ogół demonstracyjne zbojkotował kilka seansów filmowych, zaczął unikać czytania gazet w klubie itp. Większość „tych nowych władców”, będąc już w Griazowcu zgłosiło się do Czerwonej Armii.¹⁵

Pewnego rodzaju konkurencją dla działań omówionej grupy stanowiła akcja ppor. – podającego się za kapitana z obrony Warszawy Mikołaja Arciszewskiego,¹⁶ dziennikarza z Gdyni. Błyskotliwej inteligencji, wielkiej ogłady towarzyskiej i umiejętności podchodzenia do ludzi, działał przede wszystkim tam, gdzie mógł właśnie wygrywać te swe atuty, pozyskał w ten sposób paru młodszych oficerów – głównie z grupy młodych lotników, ewakuowanych na Łotwie – policjantów i podoficerów. Po przybyciu do obozu komandora Kłockowskiego, byłego dowódcy ORP Orzeł – wraz z nim rozpoczął agitację w bloku majorów – bez wyraźniejszych skutków. Z młodymi oficerami /Wiński, Romanowski/ poszedł do Czerwonej Armii.¹⁷

Sumarycznie jednak biorąc odsetek zwolenników miejscowego reżimu był wręcz znikomy, co tłumaczy się tym, iż nie znalazła się wśród nich jednostka o rzeczywistej wartości ideowej. Jaka natomiast była ilość skrytych wielbicieli ustroju sowieckiego, oczywiście ustalić się nie da.

W tego więc rodzaju warunkach, jakakolwiek praca zbiorowa nie mogła mieć miejsca. Jej surogatem stały się lekcje języków, odbywane wiosną i latem na podwórzach, zimą na pryzkach. Poza tym były próby prelekcji w grupach kilku, czy kilkunastu osobowych, ale nie trwały zwykle długo wskutek działania denuncjatorów.

Najwięcej może miały wartości odczyty, które zainicjował w bloku por. Kolator Alfred, zdobywając do poszczególnych tematów dobrych znawców zagadnień. Podobnie było w tym

¹⁵ The Soviet authorities did not enlist them in the regular Red Army, but sent them to organized intelligence and sabotage groups dropped behind German lines in Polish territory.

¹⁶ Mikołaj Arciszewski (1908-1943) was a reserve officer and editor of the pre-war magazines “Torpeda” and “Kurier Bałtycki.” In September 1939, he participated in the defense of Warsaw. After the capitulation, he reached Vilnius and was interned in the Kalwaria camp in Lithuania. In the Kozelsk camp, he led a small group of junior officers who advocated cooperation with the Soviet authorities. They called themselves the Democratic Left. After the Third Reich’s invasion of the USSR, he volunteered for intelligence and sabotage training and was dropped at the head of the “Michał” group into occupied Polish territory. After a year of intelligence activities, he fell into German hands and was shot; Moszczyński, 1996: 195-198; Nazarewicz, 1971: 75ff.

¹⁷ Henryk Kłockowski joined the Polish Army in the USSR. In December 1941, he made his way to England. For the highly questionable actions of the commander of the “Orzeł” in September 1939, as well as his role in the internment of the ship by the Navy Maritime Court on August 3, 1942, he was sentenced to four years in prison and demoted to the rank of sailor. Until the end of the war, he sailed on American merchant ships, completing nine convoys across the Atlantic. After the war, he settled in Canada; Borowiak, 1998: 44-56; Śledziński, 2013: 84-87.

samym bloku, gdzie oprócz tego została zorganizowana bardzo prosta, lecz wskutek tego podniosła uroczystość w dniu Święta Niepodległości 11.XI.1940 r. O pracach i zainteresowaniach zupełnie małych zespołów trudno jest mówić, gdyż konspirowały się one bardzo starannie ze zrozumiałych względów. Dotyczy to zwłaszcza wszelkich przejawów życia religijnego. Religijność wzmagala się w stopniu wprost proporcjonalnym do pogarszania się sytuacji. Zastraszanie przy doprosach, a które było w pewnym stopniu powodem samobójstwa ś.p. kpt. [Józefa] Wasilewskiego, niepewność o losy najbliższych przy minimum dozwolonej korespondencji /raz na miesiąc od XI[19]41 r.¹⁸ możliwość wysyłania listów, otrzymywane z ogromnym opóźnieniem, wycinaniem tekstu etc./ powodowały tym silniejszy wzrost wiary w Boga. Działalność kapłanów była oczywiście wykluczona, tym niemniej w okresie wielkanocnym słuchano i udzielano Komunii Świętej, odbyło się także kilka potajemnych Mszy Świętych. Było to przede wszystkim zasługą powstałego w Kalwarii Koła Rycerskiego N.[ajświętszej] Marii P.[anny] Zwycięskiej. Członkowie jego nie ustawali i w Kozielsku w dalszej pracy nad sobą, wyrazem czego było złożenie przez nich w dniu Zielonych Świątek 1941 r. ślubów kandydackich z przyjęciem imion. Głównym propagatorem idei religijnych był ppor. Tadeusz Birecki, sekretarz Generalnego Instytutu „Marianum” w Wilnie. Potrafił on nawet w liście do Wilna dać tyle do zrozumienia, iż została nadesłana paczka z rodzynkami, użytymi do wyrobu wina, oraz opłatek tak cienki, że przez rewidującego został uznany za specjalny gatunek do zawijania masła.

W ciągu trwania obozu miały miejsce dwa wypadki samobójstwa, 3 wypadki pomieszczenia zmysłów /w tym 1 śmiertelny/ oraz kilkanaście zgonów na skutek choroby.

/Paweł Delalicz de Laval/
por.

¹⁸ The Soviet authorities allowed correspondence to be conducted from November 1940.

Bibliography

Sources

CAW WBH – Centralne Archiwum Wojskowe – Wojskowe Biuro Historyczne, Arkusz Ewidencji Personalnej [Central Military Archives – Military Historical Office, Personnel Record Sheet] por. rez. Paweł Delalicz de Laval sygn. II.56.3528.

Dokumenty zbrodni. T. 3, Losy ocalałych: lipiec 1940-marzec 1943, eds. W. Materski et al., Warszawa: Trio, 2001.

Literature

Borowiak, M. (1998). Tajemnica komandora Kłoczowskiego. *Morze*, 9(767), 44–56.

Głowacki, A. (1992). Przejęcie przez NKWD polskich internowanych na Łotwie. *Dzieje Najnowsze*, 24(4), 45–50.

Jaczyński, S. (2007). Z internowania w niewolę. Polscy oficerowie przejęci przez NKWD z obozów na Litwie i Łotwie (czerwiec 1940–sierpień 1941). *Przegląd Historyczno-Wojskowy*, 4, 49–75.

Jaczyński, S. (2011). „Willa szczęścia” w Małachówce. Próby pozyskania przez NKWD polskich oficerów do współpracy politycznej i wojskowej (1940–1941). *Przegląd Historyczno-Wojskowy*, 3, 57–82.

Moszczyński, H. (1996). Spadochroniarze z Kozielska. Tajni współpracownicy NKWD w polskim obozie jenieckim w ZSRR. *Mars*, 4, 191–208.

Nazarewicz, R. (1971). Lewicowo-demokratyczne ugrupowanie oficerów WP i jego współdziałanie z Armią Radziecką w walce z hitlerowskim okupantem, cz. I. *Wojskowy Przegląd Historyczny*, 1, 73–95.

Komogorow, W., Gajowniczek, Z. (Eds.) (2001). *Polskie podziemie na terenach Zachodniej Ukrainy i Zachodniej Białorusi w latach 1939–1941, cz. 2: Materiały śledcze*. Warszawa: Rytm.

Przeździecki, W. (1943). Dwie rozmowy w Moskwie. *Wiadomości*, 10.

Śledziński, K. (2013). *Odwaga strażników. Polscy bohaterowie wojny podwodnej*. Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak.

Strzembosz, T. (1996). *Saga o „Łupaszce” ppłk Jerzym Dąmbrowskim 1889–1941*. Warszawa: Rytm.

Disclosure statement

No potential conflict of interest was reported by the author(s).

To cite this article: Jaczyński, S. (2025). The fate of Polish officers imprisoned in the NKVD prisoner-of-war camp Kozelsk “2” in the light of the account of Lieutenant Paweł Delalicz de Laval. *Historia i Świat*, 14, 383–392. <https://doi.org/10.34739/his.2025.14.24>

© 2025 The Author(s). This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC BY-ND) 4.0 license.